

Μνήμων

Τόμ. 7 (1979)

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

ΜΝΗΜΩΝ

ΤΟΜΟΣ ΕΒΔΟΜΟΣ

Δ. ΛΟΥΛΕΣ : 'Ο βρετανικός τύπος γιά τή ναυμαχία τοῦ Ναβαρίνου •
Β. ΚΡΕΜΜΥΔΑΣ : Καταγραφή τῶν ἐμπορικῶν πλοίων τοῦ 'Ηρακλείου
τὸ 1751 • ΠΕΝΑ ΣΤΑΥΡΙΑΝ - ΠΑΤΡΙΚΙΟΥ : 'Ανέκδοτες ἐπιστολές τοῦ
Γ', Σκληροῦ στὸν Γ. Ν. Πολίτη • Τ. Ε. ΣΚΑΛΑΒΕΝΙΤΗΣ : Χρησιμολο-
γικὸ εἰκονογραφημένο μονόφυλλο τῶν ἀρχῶν τοῦ 18ου αἰῶνα • Α. ΠΟ-
ΛΙΤΗΣ : Προσπάθειες καὶ σχέδια τοῦ Φοριέλ γιά μιὰ δεύτερη ἐκδόση τῆς
συλλογῆς τῶν ἐλληνικῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν • Φ. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟ-
ΠΟΥΛΟΣ : Χειρόγραφα Φουρνᾶ Εὐρυτανίας • Ι. Κ. ΧΑΣΙΩΤΗΣ : 'Η
διπλωματικὴ ἀλληλογραφία τῶν Bouligny - Mabili (τέλη 18' - ἀρχὲς 19'
αἰῶνα) • Γ. ΚΟΛΙΟΠΟΥΛΟΣ : Ληστὲς καὶ λησταντάρτες στὴν Κεν-
τρικὴ 'Ελλάδα τὸ 1835 - 1836 • Κ. ΛΑΠΠΑΣ : Γύρω ἀπὸ τὸν 'Αλέ-
ξανδρο 'Ησαῖα καὶ τὶς λιθογραφίες τοῦ • Τ. Ε. ΣΚΑΛΑΒΕΝΙΤΗΣ : Σχό-
λιο στὴ «δεύτερη» ἐκδόση τῆς 'Εγκυκλοπαίδειας τοῦ Πατούσα (1710)
• ΟΛΓΑ ΚΑΤΣΙΑΡΑΗ : 'Ο Ρήγας Φεραίος. Νέα στοιχεῖα ἀπὸ τὰ ἀρχεῖα
τῆς Τεργέστης • ΠΡ. ΠΑΠΑΣΤΡΑΤΗΣ : Στρατιωτικὴ συμφωνία Βρε-
τανίας - 'Ελλάδας (9 Μαρτίου 1942) • Η. FLEISCHER : 'Αντίποινα
τῶν γερμανικῶν δυνάμεων Κατοχῆς στὴν 'Ελλάδα 1941 - 1944 •
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΟΥ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ 1976

ΑΘΗΝΑ 1978 - 1979

ΓΥΡΩ ΑΠΟ ΤΟΝ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟ ΗΣΑΪΑ ΚΑΙ ΤΙΣ ΛΙΘΟΓΡΑΦΙΕΣ ΤΟΥ

ΚΩΣΤΑΣ ΛΑΠΠΑΣ

doi: [10.12681/mnimon.194](https://doi.org/10.12681/mnimon.194)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΛΑΠΠΑΣ Κ. (1979). ΓΥΡΩ ΑΠΟ ΤΟΝ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟ ΗΣΑΪΑ ΚΑΙ ΤΙΣ ΛΙΘΟΓΡΑΦΙΕΣ ΤΟΥ. *Μνήμων*, 7, 135-143.
<https://doi.org/10.12681/mnimon.194>

ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ ΚΑΙ ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ

Κάτω από αυτό τον τίτλο θα δημοσιεύονται σημειώματα που διευκρινίζουν, θέτουν ή φωτίζουν αλλιώς ένα θέμα, και τα όποια δεν μπορούν να αποτελέσουν ανεξάρτητη μελέτη: ό,τι δηλ. προκύπτει από κάποιες επιμέρους επιστημονικές απασχολήσεις, από μεμονωμένα δελτία, διαβάσματα κλπ. Δεν αποκλείονται και μικρές εργασίες που διαπραγματεύονται αυτοτελή θέματα.

ΓΥΡΩ ΑΠΟ ΤΟΝ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟ ΗΣΑΪΑ ΚΑΙ ΤΙΣ ΛΙΘΟΓΡΑΦΙΕΣ ΤΟΥ

1. Στά 1839 ο Μακρυγιάννης έχει έτοιμες τις εικονογραφίες του 'Αγώνα κι αποφασίζει να τις δώσει για έκτύπωση. Γράφει στ' 'Απομνημονεύματά του: «Τότε βρίσκω κι έναν, 'Ησαΐα τον έλεγαν, ήταν στενός φίλος του Καποδίστρια· τον είχε δάσκαλο ο Κυβερνήτης εις τ' 'Αναπλιού το σκολειόν. Αυτόν τον αγαθόν 'Ησαΐα εγώ δεν τον γνώριζα· μου τον σύστησαν φίλοι. Έρχεται ο Σαΐγιας εις το σπίτι μου και συμφωνούμεν να του δώσω τής εικονογραφίες να πάη εις Παρίσια να τής τυπώση». ¹ 'Η συνέχεια τής ιστορίας είναι γνωστή: ο δάσκαλος 'Αλέξανδρος 'Ησαΐας αντί να πάει στο Παρίσι, πήγε στην 'Ιταλία (Βενετία, Τεργέστη) όπου τύπωσε μιὰ σειρά λιθογραφίες, με θέματα από την 'Επανάσταση του '21, που όμως δεν είχαν καμμιὰ σχέση με τις εικόνες του Μακρυγιάννη. 'Αρκετές απ' αυτές τις λιθογραφίες σώζονται και σήμερα ² και φέρουν την υπογραφή του 'Ησαΐα. Έτσι αποκαλύπτεται ότι

1. 'Αρχείον του στρατηγού 'Ιωάννου Μακρυγιάννη, έκδ. 'Ιω. Β λ α χ ο γ ι ά ν ν η, τόμ. Β' (περιέχων τὰ 'Απομνημονεύματα), 'Αθ. 1907, σ. 340.

2. Στο 'Εθνικό 'Ιστορικό Μουσείο 'Αθηνών βρίσκονται εκτεθειμένες έφτά εγχρωμες λιθογραφίες του 'Ησαΐα με τούς ακόλουθους τίτλους: 1) *ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ ΤΟΥ ΔΡΑΜΑΛΗ εις Κόρινθον υπό Α.Σ. 'Ησαΐον* (άρ. 2318). 2) *Έφοδος και κυρίενσις τής Μονεμβασίας υπό Α.Σ.Η. (άρ. 1606)*. 3) *ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ / 1821 ΜΑΧΗ ΤΟΥ ΛΑΛΛΑ. 500 ΚΕΦΑΛΗΝΕΣ 100 ΖΑΚΥΝΘ. BATTAGLIA DI LALA υπό Α.Σ.Η. / ΑΡΧΗΓΟΙ ΕΥΑΓΓΕΛ. ΠΑΝΑΣ ο ΤΖΗΜΠΟΥΚης ΚΑΙ ΠΕΤΑΣ ο ΖΑΚΥΝΘΙΟΣ. Com. E. PANA E. PETA di Cefalonia e Zante / ΑΡΧΗΓΟΙ ΑΝΔΡΕΑΣ ΚΑΙ ΚΩΝΣΤΑΝΤ. ΜΕΤΑΞΑΣ. ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ ΦΩΚΑΣ ο ΒΙΚΤΩΡΑΤ. Metaxa e Foka* (άρ. 1604). 4) *ΜΑΧΗ ΕΙΣ ΑΛΑΜΑΝΑΝ ΚΑΙ ΘΑΝΑΤΟΣ ΤΟΥ ΑΡΧ. ΔΙΑΚΟΥ ΚΑΙ ΗΣΑΪΟΥ ΑΡΧΗΕΠ. ΣΑΛΟΝΩΝ* υπό Α.Σ. 'Ησαΐον (άρ. 2319). 5) *ΕΚΣΤΡΑΤΕΙΑ ΤΟΥ ΔΡΑΜΑΛΗ* (άρ. 1605). 6) *Μάχη φοιροτάτη προς βοήθειαν των 'Αθηνών* (άρ. 879). 7) Λιθογραφία χωρίς λεζάντα, με θέμα τὸ θάνατο του Γεωργίου Καραϊσκάκη (άρ. 4948/25). Οί λεζάντες τής λιθογραφίας υπ' άρ. 1604 είναι τυπωμένες χωριστά (σε 4 μικρά τεμάχια χαρτιού) και επικολλημένες σ' αυτήν· ο τίτλος *ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ*, τοποθετημένος στο πάνω μέρος τής ίδιας λιθογραφίας, ίσως δέν τής ανήκει, αλλά άποτελεῖ τὸ γενικό τίτλο τής σειράς τών λιθογραφιών του 'Ησαΐα. Οί παραπάνω λιθογραφίες, έκτός ίσως από την υπ' άρ. 1604, είναι δημοσιευμένες: βλ. Σ π. 'Α σ δ ρ α χ ά ς, Μακρυγιάννης και Παν. Ζωγράφος — τὸ ιστορικό τής εικονογραφίας του 'Αγώνα, στὸν τόμο «Οί 'Ελληνες ζωγράφοι από τὸν 19ο αἰώνα στὸν 20ο», τόμ. Α', 'Αθ. «Μέλισσα» 1974, σ. 34, σημ. 46.

ὁ Ἡσαΐας ἐκτὸς ἀπὸ δάσκαλος ἦταν καὶ ζωγράφος³.

Ἡ δευτέρη αὐτῇ ιδιότητα τοῦ Ἡσαΐα ἀμφισβητήθηκε τελευταῖα ἀπὸ τὸν Γ. Πετρή: σ' ἓνα ἄρθρο του μὲ τίτλο «Ὁ Μακρυγιάννης καὶ ἡ εἰκονογραφία τοῦ Ἡσαΐα» ὑποστήριξε τὴν ἄποψη ὅτι οἱ παραπάνω λιθογραφίες δὲν ἔχουν γίνει ἀπὸ τὸν Ἡσαΐα, ἀλλὰ ἀπὸ κάποιον ἄγνωστο Ἰταλὸ ζωγράφο⁴. Ἡ ἐπιχειρηματολογία τοῦ Γ. Πετρή στηρίχτηκε: α) στὴν εἰκαστικὴ ἀνάλυση τῶν λιθογραφιῶν — ποὺ ἀποδεικνύει ὅτι εἶναι καμωμένες σύμφωνα μὲ τοὺς κανόνες τῆς σύγχρονης εὐρωπαϊκῆς ζωγραφικῆς καὶ β) στὴν ἔλλειψη μαρτυριῶν ποὺ νὰ πιστοποιοῦν ὅτι ὁ δάσκαλος Ἡσαΐας εἶχε καὶ γνώσεις ζωγραφικῆς. Ἐδῶ θὰ σταθοῦμε καὶ θὰ ἐξετάσουμε κυρίως τὰ ἐπιχειρήματα τῆς δευτέρας κατηγορίας.

Κατὰ τὴ γνώμη τοῦ Γ. Πετρή, ἓνας ἀπλὸς δάσκαλος τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἡσαΐα δὲν ἐννοεῖται νὰ γνωρίζει οὔτε σχέδιο, οὔτε ἰχνογραφία. «Τὸ ὅτι ὁ Ἡσαΐας εἶναι δάσκαλος, γράφει, θὰ μπορούσε, μὲ τὰ σημερινὰ μέτρα, νὰ δημιουργήσει τὴν ἐντύπωση πὼς εἶχε καὶ κάποια γνώση σχεδίου, γιατί οἱ σημερινοὶ δάσκαλοι ἀποκτοῦν γνώσεις, μερικὰ γενικὰ τεχνικὰ στοιχεῖα, ποὺ τοὺς ἐπιτρέπει νὰ διδάσκουν τὰ παιδιά ἰχνογραφία καὶ χειροτεχνία. Μὰ τέτοια πράγματα εἶναι πολὺ ἀμφίβολο πὼς ἀκολουθοῦσαν τὴν ἴδια πορεία σ' ἐκείνη τὴν ἐποχή. Οἱ δάσκαλοι, ὅσο νομίζουμε πὼς ξέρουμε, τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, διδάσκανε κατὰ κανόνα μονάχα γράμματα. Αὐτὰ μαθαίνουν»⁵. Ὁ συγγραφέας ἀναφέρεται ἐδῶ στὴν ἐποχὴ τοῦ Καποδίστρια· πιστεύει ὥστόσο, ὅτι ἡ κατάσταση τῆς ἐκπαίδευσης ἔχει μείνει ἀμετάβλητη ἀπὸ τὰ χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας, ὅπου ὁ δάσκαλος δὲν μπορούσε νὰ ξεφύγει «ἀπὸ τὰ καθιερωμένα: τὸ ψαλτήρι, τὸ κτῶήχι, τὸ μηναῖο, ἢ τὶς προφητείες».

Τὰ πράγματα ὅμως δὲν εἶναι ἔτσι ἀκριβῶς. Τουλάχιστο στὴν ἐποχὴ τοῦ Καποδίστρια, ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρει ἐδῶ, ἡ δομὴ τοῦ σχολείου ἔχει ὑποστῇ σημαντικὲς ἀλλαγές. Στὰ πλαίσια τοῦ ὑπὸ ὀργάνωση κράτους μπαίνουν τὰ θεμέλια ἐνὸς πρώτου σχεδιασμοῦ τῆς κατ'ὕψους σχολικῆς ἐκπαίδευσης: καινούριες μέθοδοι διδασκαλίας εἰσάγονται ἢ καθιερῶνονται σὲ εὐρεία κλίμακα (ἀλληλοδιδακτικὴ), γράφονται ἢ μεταφράζονται σχολικὰ ἐγχειρίδια, μερικὰ καινούρια μαθήματα ἀντικαθίστοῦν ἢ προσθέτονται στὰ παλιά, καὶ γενικὰ ὁ ρόλος καὶ ἡ ἀποστολὴ τοῦ σχολείου πᾶνε τώρα νὰ διαφορο-

3. Στους ζωγράφους τοῦ 19 αἰῶνα περιλαμβάνει τὸν Ἡσαΐα ὁ Ἀ ν δ ρ. Σ. Ἰ ω ἄ ν ο υ, Ἡ ἑλληνικὴ ζωγραφικὴ, 19ος αἰώνας, Ἀθ. «Μέλισσα» 1974, σ. 46. Ἐπίσης καὶ ὁ Σ π. Ἀ σ δ ρ α χ ἄ ς, ὅ.π., σ. 21, γράφει ὅτι «Ὁ Ἡσαΐας ζωγράφισε ὁ ἴδιος τὰ πρωτότυπα τῶν λιθογραφιῶν του».

4. περ. *ΑΝΤΙ*, τχ. 41, 20.3.1976, σ. 28 - 32. Τὴν ἴδια ἄποψη ἔχει διατυπώσει ὁ συγγρ. καὶ στὸ βιβλίο του: «Μακρυγιάννης καὶ Παν. Ζωγράφος», Ἀθ. 1975, σ. 118 - 119. Στὸ ἄρθρο του στὸ περ. *ΑΝΤΙ* τὴν ἀναπτύσσει διεξοδικότερα.

5. Γ. Π ε τ ρ ῆ ς, Ὁ Μακρυγιάννης καὶ ἡ εἰκονογραφία τοῦ Ἡσαΐα, σ. 30.

ποιηθούν. Χωρίς αυτό να σημαίνει βέβαια ότι κόβονται οι δεσμοί με την ιδεολογία και τη σχολική πρακτική του παρελθόντος.

Σημειώνω εδώ ότι σ' αυτά ακριβώς τα χρόνια είναι που μπαίνουν, επίσημα, στα σχολεία και διδάσκονται συστηματικά ή καλλιγραφία και ή ιχνογραφία. Ο σκοπός των μαθημάτων αυτών είναι προφανής: ή καλλιγραφία θα βελτιώσει τη γραφή και βέβαια θα δώσει στο κράτος καλούς γραφιάδες, ενώ ή ιχνογραφία θα εξοικειώσει το παιδί με το σχέδιο. Η διδασκαλία του πρώτου μαθήματος γίνεται με βάση πίνακες καλλιγραφίας: για τη διδασκαλία της γραμμικής ιχνογραφίας μεταφράζεται στα 1831, με την επιμέλεια του Ίω. Κοκκώνη, ειδικό έγχειρίδιο⁶. Κάθε άλλο λοιπόν παρά προβολή των «σημερινών μέτρων» στο παρελθόν, όπως γράφει ο Γ. Πετρής, αποτελεί ή διδασκαλία τέτοιου είδους μαθημάτων στα χρόνια του Καποδίστρια.

2. Έρχόμαστε τώρα στο δάσκαλο 'Αλέξ. 'Ησαΐα. Τα λιγοστά βιογραφικά που διαθέτουμε γι' αυτόν πραγματικά δέν μας δίνουν παρά τη μορφή ενός τυπικού δασκάλου. Άλλά από μιὰ σχετική έρευνα που έκανα προέκυψαν όρισμένα νέα στοιχεία, τὰ όποια συσχετιζόμενα με τὰ ήδη γνωστά⁷ ρίχνουν περισσότερο φώς στο πρόσωπό του.

Ανάμεσα στους νέους που τον Ιούλιο του 1827 βρίσκονται και σπουδάζουν στη Γενεύη, συναντάμε κι έναν με τὸ όνομα 'Ησαΐας. Η πληροφορία υπάρχει σ' έπιστολή του Ίω. Καποδίστρια πρὸς τὸν Γ. Τυπάλδο, στὸν όποιο παραγγέλλει νὰ τὸς μνηύσει: «νὰ μὴ σεισθῶσιν ἀπ' αὐτοῦ, διότι μελετῶ νὰ τὸς μεταχειρισθῶ»⁸. Πέντε μῆνες ἀργότερα (Δεκ. 1827) μαθαίνουμε ὅτι ὁ Καποδίστριας ἔχει δώσει ἐντολή στὸν ἀδελφό του Βιάρο νὰ φροντίσει γιὰ τὸν ἀνιψιὸ τοῦ 'Αλέξιου 'Ησαΐου, ἔμπορου στὴν Τεργέστη, ὅταν αὐτὸς ἀποφασίσει νὰ κατεβῇ στὴν Ἑλλάδα⁹. Τὸ Μάιο τοῦ 1828 ἕνας νεαρὸς 'Ησαΐας βρίσκεται στὴν Ἑλλάδα καὶ βέβαια ψάχνει γιὰ δουλειά. Γράφει ὁ Καποδίστριας στοῦ Σταμάτη Βούλγαρη — τὸ γνωστὸ μηχανικό, πολιοδόμο καὶ ζωγράφο: «Μοὶ ἐσύστησαν νέον τινα, 'Ησαΐαν λεγόμενον, σπουδάσαντα,

6. Ι. Β. Φ ρ α γ κ ῆ ρ ο ς, Διδασκαλία τῆς διαγραφικῆς ἢ γραμμικῆς ιχνογραφίας, μετάφρ. Κ. Κ ο κ κ ι ν ἄ κ η, Αἴγινα 1831. Περιγραφή τοῦ τρόπου με τὸν όποιο ἔπρεπε νὰ διδάσκεται τὸ μάθημα μᾶς δίνει τὸ «Έγχειρίδιον διὰ τ' ἀλληλοδιδασκτικὰ σχολείων», ὑπὸ Σ α ρ α ζ ῖ ν ο υ, μετάφρ. Ίω. Κ ο κ κ ῶ ν η, Αἴγινα 1830, σ. 50 - 54. Σημειώνω ὅτι ἡ γραμμικὴ ιχνογραφία δίδασκε τὸν τρόπο κατασκευῆς καὶ ἀναπαράστασης σχημάτων με γραμμές — ἀπὸ ἀπλά γεωμετρικὰ σχέδια ἔως στερεὰ σώματα καὶ μορφές.

7. Σ π. 'Α σ δ ρ α χ ἄ ς, ὅπ. παρ., σ. 20.

8. 'Επιστολαὶ Ι. Α. Καποδίστρια, τόμ. Α', 'Αθ. 1841, σ. 134. Πρβλ. καὶ Εὔρετήριο τῶν 'Επιστολῶν τοῦ Ίω. Καποδίστρια, ἐπιμ. Χ ρ. Λ ο ὕ κ ο ς - Β γ έ ν α Β α ρ θ ο λ ο - μ α ῖ ο υ, Μνήμων 6 (1976 - 77) 131 - 211, στοῦ όποιο χρεωστῶ τις ἀναφορὲς στοῦ όνομα τοῦ 'Ησαΐα.

9. 'Επιστολαὶ Ι. Α. Καποδίστρια, τόμ. Α', σ. 257.

ὡς εἶπαν, τὴν ἀρχιτεκτονικὴν καὶ ἰχνογραφίαν, τὸν ὅποιον σᾶς παρακαλῶ νὰ βάλετε εἰς ἔργον καὶ δοκιμάσετε»¹⁰.

Ἀπὸ τὶς τρεῖς παραπάνω μαρτυρίες προκύπτει εὐκόλα νομίζω ἡ ταῦτιση τῶν τριῶν προσώπων — τοῦ Ἑσαΐα τῆς Γενεῦης, τοῦ ἀνιψιοῦ τοῦ ἔμπορου τῆς Τεργέστης καὶ τοῦ νεοφερμένου στὴν Ἑλλάδα Ἑσαΐα — μὲ τὸν σμυρναῖο¹¹ Ἀλέξανδρο Ἑσαΐα ποὺ μᾶς ἀπασχολεῖ ἐδῶ.

Οἱ φιλικὲς σχέσεις τοῦ θεῖου Ἑσαΐου¹² μὲ τὸν Καποδίστρια διευκόλυναν τὴν ἐξεύρεση μιᾶς θέσης γιὰ τὸν νεαρὸ Ἀλέξανδρο, ποὺ ὅμως δὲν ἀνταποκρινόταν στὴν εἰδικότητά του: ὁ Βούλγαρης γιὰ ἄγνωστους λόγους δὲν φαίνεται νὰ τὸν κράτησε κοντά του, καὶ τὸ Μάρτιο τοῦ 1829 διορίστηκε ἀπὸ τὸν Κυβερνήτη δάσκαλος σ' ἓνα ἀπὸ τὰ ἀλληλοδιδασκτικὰ σχολεῖα τοῦ Ναυπλίου¹³. Πιθανῶς ἡ τελευταία αὐτὴ ἐπιλογὴ εἶταν τοῦ Καποδίστρια καὶ δείχνει τὴν προτεραιότητα ποὺ ἔδινε στὴν ὀργάνωση τῆς κατώτερης σχολικῆς ἐκπαίδευσης καὶ τὴν ἐπάνδρωσή της μὲ ἀνθρώπους ποὺ εἶχαν μιὰ ὁποιαδήποτε παιδεία.

Στὸ ἀλληλοδιδασκτικὸ τοῦ Ναυπλίου ὁ Ἑσαΐας διδάσκει γραφὴ, ἀνάγνωση, γραμματικὴ, κατήχηση, γεωγραφία, ἀλλὰ καὶ καλλιγραφία καὶ γραμμικὴ ἰχνογραφία — μαθήματα ποὺ ἦσαν ἐγγύτερα στὴν εἰδικότητά του. Στὶς ἀναφορὰς τῶν προϊσταμένων του ἐπιθεωρητῶν ἐξαίρεται ἡ ἐπιμέλεια καὶ ἡ φιλοκαλία του, ἀρετὲς ποὺ τοῦ ἐπέτρεψαν, ἂν καὶ «ὀλίγας ἰδέας τῆς (ἀλληλοδιδασκτικῆς) μεθόδου ἔχων κατὰ πρῶτον», νὰ ὀργανώσει καλὰ τὸ σχολεῖο του¹⁴ παράλληλα τοῦ εἶχε ἀνατεθεῖ ἡ παράδοση κοινῶν μαθημάτων σὲ στρατιῶτες καὶ ναῦτες¹⁵. Ὁ Ἑσαΐας διατήρησε τὴ θέση τοῦ στοῦ ἀλληλοδιδασκτικὸ σχολεῖο τοῦ Ναυπλίου καὶ μετὰ τὴ δολοφονία τοῦ Κυβερνήτη. Πιστὸς φίλος καὶ ὁπαδὸς τοῦ Καποδίστρια, θὰ τιμήσει, μαζί μὲ τοὺς μαθητὲς του, τὴ μνήμη του στὸν Ἅγιο Σπυρίδωνα Ναυπλίου στὶς 27 Σεπτεμβρίου 1832¹⁵. Ἡ θητεία τοῦ Ἑσαΐα στοῦ ἀλληλοδιδασκτικὸ ἐπὶ Καποδίστρια εἶταν ἓνα γεγονός ποὺ σημάδεψε τὴ ζωὴ του: ἔτσι, ἀρκετὰ χρόνια ἀργότερα κι ἐνῶ ὁ Ἑσαΐας ἔχει καταλάβει στὸ μεταξύ κι ἄλλες δημόσιες διδασκαλικὲς

10. Ὁπ. παρ., τόμ. Β', σ. 100.

11. Πρώτη μνεῖα τοῦ τόπου καταγωγῆς του βλ. στοῦ Ἀ. π. Δ. α. σ. κ. α. λ. ά. κ. η, Κείμενα - Πηγαὶ τῆς ἱστορίας τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, Τὰ περὶ παιδείας, τόμ. Α', Ἀθ. 1968, σ. 374. Πρβλ. καὶ Σ. π. Ἀ. σ. δ. ρ. α. χ. ά. ς, Ὁπ. παρ., σ. 20.

12. Ὁ Ἀλέξιος Μ. Ἑσαΐου συγκαταλέγεται στοὺς καλοὺς φίλους καὶ ὑποστηρικτὲς τοῦ Καποδίστρια. Τὸ 1828 γίνεται μέτοχος τῆς Ἑθνικῆς Τράπεζας ποὺ ἱδρύσε ὁ Κυβερνήτης (Ἐπιστολαὶ Ι. Α. Καποδίστρια, τόμ. Β', σ. 235)· τὸ 1830 στέλνει χρήματα ὑπὲρ τῶν ἑλληνικῶν σχολείων (Ἀ. π. Δ. α. σ. κ. α. λ. ά. κ. η ς, Ὁπ. παρ., τόμ. Β', Ἀθ. 1968, σ. 1488).

13. Ἀ. π. Δ. α. σ. κ. α. λ. ά. κ. η ς, Ὁπ. παρ., τόμ. Β', σ. 1142 καὶ τόμ. Γ', σ. 1889.

14. Ἀ. π. Δ. α. σ. κ. α. λ. ά. κ. η ς, Ὁπ. παρ., τόμ. Β', σ. 763, 1142 - 1143, 1394 - 1395 καὶ τόμ. Γ', σ. 1889 - 1891, ὅπου διάσπαρτες ἀναφορὰς στοῦ διδασκτικὸ ἔργο τοῦ Ἑσαΐα. Βλ. καὶ σημ. 16.

15. ἔφ. «Ὁ Ἑλληνικὸς Καθρέπτης», ἀρ. 14, 22.10/3.11.1832, σ. 58.

θέσεις, ὁ Μακρυγιάννης θέλοντας νὰ δώσει τὰ στοιχεῖα τῆς ταυτότητάς του, γράφει ὅτι «τὸν εἶχε δάσκαλο ὁ Κυβερνήτης εἰς τ' Ἀναπλιὸν τὸ σκολεῖον»¹⁶.

Τὸ Μάϊο τοῦ 1832 ὁ Ἡσαΐας ὑποβάλλει μιὰ ἀναφορὰ στὴ Γραμματεία Ἐκκλησιαστικῶν καὶ Δημοσίου Ἐκπαιδεύσεως μὲ προτάσεις γιὰ τὴν καλύτερη ὀργάνωση τῶν ἀλληλοδιδασκτικῶν σχολείων τῆς χώρας: ἀφοῦ πρῶτα τονίσει τὴν ἀνάγκη νὰ ἐφοδιαστοῦν τὰ σχολεῖα μὲ τυπωμένους πίνακες ἀριθμητικῆς, ἰχνογραφίας, καλλιγραφίας κ.ἄ., ζητεῖ ἀπὸ τὴ Γραμματεία νὰ τὸν ἀπαλλάξει ἀπὸ τὰ διδασκτικά του καθήκοντα — διορίζοντας στὴ θέση του τὸν ἀδελφό του — καὶ νὰ τοῦ ἀναθέσει τὴν ἐπιθεώρηση τῶν σχολείων, μὲ σκοπὸ νὰ ἐξακριβώσει τὶς ἀνάγκες τοὺς σὲ ὑλικά διδασκαλίας καὶ νὰ φροντίσει γιὰ τὴν κάλυψή τους¹⁷.

Ἀλλὰ ἡ πολιτικὴ κατάσταση τῆς χώρας στὰ 1832 κάθε ἄλλο παρὰ ἐπέτρεπε τὴν πραγματοποίηση τέτοιων πρωτοβουλιῶν. Ἐνα χρόνο ἀργότερα ἔρχονται οἱ Βαυαροὶ κι ὁ Ἡσαΐας, ποὺ δὲν ἐγκατέλειψε τὴν ἰδέα του γιὰ ἐκτύπωση σχολικῶν πινάκων, θεώρησε τὴ στιγμή κατάλληλη γιὰ νὰ ἀναλάβει ὁ ἴδιος τὸ ἐγχεῖρημα αὐτό. Μιὰ ἀγγελία του στὴν ἐφημερίδα «Ἡλιος» (ἀρ. 21/1.9.1833) μᾶς πληροφορεῖ ὅτι φιλοτέχνησε δύο «καλλιγραφίες», μία γιὰ τὰ προπαιδευτικά καὶ μία γιὰ τὰ ἀνώτερα σχολεῖα, ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἔχει ἤδη τυπώσει στὴ βασιλικὴ λιθογραφία καὶ διαθέτει τὴν πρώτη:

ΕἰΔΟΠΟΙΗΣΙΣ. Φιλόκαλοι Ἕλληνες, Πόσον ὠφέλιμος καὶ ἀναγκαία εἶναι ἡ Καλλιγραφία, δὲν ἀμφισβῶ, καθεὶς τὸ γνωρίζει· πλὴν διὰ νὰ μάθῃ τις νὰ καλλιγράφῃ, ἀνάγκη νὰ ἔχῃ παραδείγματα, τὰ ὁποῖα ἀπομιμούμενος κατὰ τοὺς κανόνας αὐτῆς, νὰ μανθάνῃ τὴν ὡραίαν ταύτην τέχνην. Βλέπων λοιπὸν τὴν μεγάλην ἔλλειψιν τῶν τοιούτων παραδειγμάτων, καὶ τὴν περίστασιν, καθ' ἣν ἠξιώθημεν νὰ ἔχωμεν καὶ λιθογραφίαν ἀξιόλογον, διευθυνομένην, παρὰ τοῦ Κυρίου Α. Φόρστερ, γραμματέως τῆς Ἀντιβασιλείας, καὶ ἐπιτηδαιότατον λιθογράφον, ἔγραψα δύο καλλιγραφίας, μίαν πρὸς χρῆσιν τῶν προπαιδευτικῶν, καὶ ἄλλην τῶν ἀνωτέρων σχολείων μας, τὰς ὁποίας ὁ εἰρημένος Κύριος Α. Φόρστερ προθύμως τὰς ἐλιθογράφησε δι' ἐξόδων μου. Εἰδοποιῶ λοιπὸν τοὺς φιλόκαλους Ἕλληνας, ὅτι κατ' αὐτὰς ἡ μικρὰ ἐξεδόθη ἀπὸ τὰ πιεστήρια τῆς Β. λιθογραφίας καὶ ὅστις ἐπιθυμεῖ νὰ τὴν ἀγοράσῃ, ἅς διευθυνθῇ εἰς τὸν ἐνταῦθα Βαναρὸν Βιβλιοπῶλον Κύριον Γιάκετ, ἢ εἰς ἐμὲ τὸν ἴδιον νὰ τῷ πέμψωμεν ὅσα σώματα θελήσῃ. Ἡ τιμὴ τῆς προσδιωρισθῆς δραχ. 3 εἰς

16. Βλ. σημ. 1.

17. Γ. Α. Κ., Ὑπουργεῖο Ὁρησκείας, φάκ. 49, σχολικά, ἀναφορὰ ἀπὸ 30.5.1832. Φωτοτυπία τοῦ ἐγγράφου ἔθεσε στὴ διάθεσή μου ἡ συνάδελφος Ἑλένη Μπελιᾶ, τὴν ὁποία εὐχαριστῶ.

καλὸν χαρτί, καὶ 2 εἰς κατώτερον. Ἐν Ναυπλίῳ τὴν 29 Αὐγούστου 1833. Ὁ διδάσκαλος Α. Ἡσαΐας.

Ἡ τυπικὴ αὐτὴ ἀγγελία μὲ τὶς ἀναμφισβήτητα ἐπιχειρηματικὲς προθέσεις, δεῖχνει τὴν οἰκειότητα τοῦ Ἡσαΐα πρὸς τὴν καλλιγραφία κι ἀκόμα μιὰ λανθάνουσα αἴσθηση φιλοκαλίας.

Κατὰ τὰ δύο πρῶτα χρόνια τῆς βαυαρικῆς ἀντιβασιλείας ὁ Ἡσαΐας δὲν φαίνεται νὰ κατέχει δημόσια διδασκαλικὴ θέση, πράγμα ποῦ, ἐνδεχομένως, θὰ μπορούσε νὰ συνδεθεῖ μὲ τὴν ἔντονα φιλοκαποδιστριακὴ του τοποθέτηση. Τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1835 διορίζεται «διδάσκαλος τῆς καλλιγραφίας» στὸ «στρατιωτικὸν σχολεῖον τῶν Εὐελπίδων», θέση ποῦ κρατεῖ ὡς τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1836, ὁπότε ὑποβάλλει παραίτηση¹⁸. Τὸν ἴδιο χρόνο προσλαμβάνεται στὸ Διδασκαλεῖο τῆς δημοτικῆς ἐκπαίδευσης γιὰ νὰ παραδίδει τὸ μάθημα τῆς γραμμικῆς ἱχνογραφίας¹⁹.

Ἡ ἀνάθεση στὸν Ἡσαΐα εἰδικὰ τῶν δύο αὐτῶν «τεχνικῶν» μαθημάτων ἔρχεται νὰ ἐπιβεβαιώσῃ τὴ μαρτυρία ποῦ παραθέσαμε παραπάνω, ὅτι εἶχε κάνει σπουδὲς ἀρχιτεκτονικῆς καὶ ἱχνογραφίας καί, συνάμα, νὰ ἀναιρέσῃ τὴν ἄποψη ὅτι οἱ γνώσεις μας γιὰ τὸν Ἡσαΐα δὲν ἐπιτρέπουν νὰ τὸν θεωρήσουμε ζωγράφο τῶν λιθογραφιῶν.

3. Τὰ δύο τελευταῖα χρόνια τῆς ζωῆς τοῦ Ἡσαΐα (1839, 1840) συνδέονται στενὰ μὲ τὸ θέμα τῶν εἰκονογραφιῶν τοῦ Μακρυγιάννη, τὶς λεπτομέρειες τοῦ ὁποῖου δὲν θὰ παραθέσουμε ἐδῶ. Θὰ σταθοῦμε μόνο σ' ἓνα σημεῖο τοῦ συμφωνητικοῦ, ποῦ ὑπογράφηκε ἀνάμεσα στὸ Μακρυγιάννη καὶ τὸν Ἡσαΐα στίς 14 Μαρτίου 1839, καὶ μὲ τὸ ὁποῖο ἀναλάμβανε ὁ τελευταῖος τὴν ὑποχρέωση νὰ πάει στὸ Παρίσι καὶ νὰ τυπώσῃ τὶς εἰκόνες. Ἐνα ἀπὸ τὰ ἄρθρα τοῦ συμφωνητικοῦ ἀνέφερε τὰ ἑξῆς: «Πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ (δηλ. τῆς κυκλοφορίας τῶν εἰκόνων) θέλει διορίσῃ ὁ Κύριος Ἡσαΐας ἐπιστάτας τῆς Συνδρομῆς, ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς Ἑλλάδος... τὰ σώματα (γρ. ὀνόματα) τῶν ὁποίων θέλουν κηρυχθῆ διὰ τῆς Ἐφημερίδος ὁ Περιγηγῆτης»²⁰.

Τὸ σημεῖο αὐτὸ τοῦ συμφωνητικοῦ δὲν ἔχει, ἀπ' ὅσο ξέρω, σχολιασθεῖ. Ἄραγε πραγματοποιήθηκε ἡ δημοσίευση τῆς παραπάνω ἀνακοίνωσης καὶ ποιά εἶναι ἡ μνημονεύμενη ἐφημερίδα «Περιγηγῆτης»; Μιὰ σχετικὴ ἔρευνα ποῦ ἔκανα μὲ ὁδήγησε στὸν τίτλο ἑνὸς περιοδικοῦ μὲ τὸν ἴδιο τίτλο,

18. Βλ. τὸ διορισμὸ του στὴν «Ἐφημερίδα τῆς Κυβερνήσεως», ἀρ. 2, 23.1./4.2.1835, σ. 11 καὶ τὴν παραίτησή του στὴν ἴδια ἐφημερίδα, ἀρ. 26, 10.6.1836, σ. 118.

19. Βλ. Α. Ι. Κ λ ἄ δ ο ς, Ἐφετηρίς (Almanach) τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος διὰ τὸ ἔτος 1837, Ἀθ. 1837, σ. 157.

20. Ἀρχεῖον τοῦ στρατηγοῦ Ἰωάννου Μακρυγιάννη, τόμ. Α', σ. 275. Τὸ κείμενο τοῦ συμφωνητικοῦ δημοσιεύθηκε στὴν ἐφ. «Αἰὼν», ἀρ. 53, 9.4.1839. Στὸ παράθεμα ποῦ μᾶς ἐνδιαφέρει ἡ λ. *σώματα* πρέπει νὰ γίνῃ *ὀνόματα*, ὅπως ἀκριβῶς εἶναι στὸ κείμενο τοῦ «Αἰὼνος».

που βρίσκóταν στη Βιβλιοθήκη τής Βουλῆς²¹, ἀλλὰ σήμερα θεωρεῖται χαμένο. Τὸ περιοδικὸ αὐτὸ φέρεται μὲ τὰ ἐξῆς στοιχεῖα: «Περιηγητῆς (ὁ), Α.Σ.Η. (ἐκδ.), Ἀθῆναι, 8ον, 15 Μαρτίου 1839, Ἀτελές». Τὰ ἀρχικὰ Α.Σ.Η ταυτίζονται εὐκόλα μὲ τὸ ὄνομα τοῦ Ἀλέξ. Ἡσαΐα, ἀφοῦ μὲ τὰ ἴδια ἀρχικὰ ξέρουμε ὅτι υπογράφει λιθογραφίες του²². Μιὰ ἀνακοίνωση, ἀκόμη, στήν ἐφ. «Αἰών» (15.3.1839) μᾶς δίνει πλῆρες τὸ ὄνομά του, μαζὶ μὲ τὰ περιεχόμενα τοῦ ἐντύπου:

Ἐξεδόθη ἀπὸ τῆς 15 Μαρτίου τὸ Α' φυλλάδιον τοῦ Περιοδικοῦ Συγγράμματος ὁ Περιηγητῆς, ἐκδιδόμενον παρὰ τοῦ Κυρίου Α. Σ. Ἡσαΐα. Τὰ ἀντικείμενα, περὶ τῶν ὁποίων πραγματεύεται, εἶναι Ἑλλ. Ἀρχαιοτήτες, Πρώτη θεὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, Κατάστασις τῆς Σμύρνης, τὸ Σπήλαιον τοῦ Πυθαγόρου, ὁ καθυποταγμένος Σάμιος, ὁ Δαίμων Σεληναῖος, Γ. Ἱστορία, Οἰκονογραφίαι (sic). Στήλη πεζῆ καὶ Ποιητικῆ, ὕψος γλαφυρόν, θέματα περιέργα εἶναι τὰ συστατικὰ τοῦ Συγγράμματος τούτου, ἐκδιδόμενον ἅπαξ τοῦ μηνός. Τὸ φιλόμουσον καὶ αἱ φιλοκαλῖαι τῶν συμπολιτῶν μας θέλουν ἐνθαρρύνει βέβαια τὸν ἀξιέπαινον Ἐκδότην αὐτοῦ. Αἱ ἐκδόσεις εἶναι ὁ στήμων τῆς ἠθικῆς καὶ πολιτικῆς προόδου τῶν Ἑθνῶν, καὶ ὡς τοιαύτας ὀφείλουσιν οἱ συμπολίται μας νὰ τὰς ἐμψυχώνωσι.

Νομίζω ὅτι δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξει ἀμφιβολία γιὰ τὴν ταύτιση τῆς «Ἐφημερίδος ὁ Περιηγητῆς» καὶ τοῦ ὁμώνυμου περιοδικοῦ τοῦ Ἀλέξ. Ἡσαΐα. Σχετικὰ τώρα μὲ τὰ περιεχόμενά του: ἂν καὶ εἶναι δύσκολο μὲ βάση ἀπλῶς τὴν παραπάνω ἀνακοίνωση τοῦ «Αἰῶνος» νὰ κρίνουμε τὴν ὕλη τοῦ περιοδικοῦ, μπορούμε ὥστόσο, προκαταβολικά, νὰ τὸ χαρακτηρίσουμε σὰν ἐγκυκλοπαιδικό, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴ συνύπαρξη τῆς μυθολογίας, τῆς ἀρχαιολογίας, τῆς ἱστορίας, τῆς ποίησης. Σταματᾶμε κατόπιν στὴ λέξη *Οἰκονογραφίαι*: ἔχοντας ὑπ' ὄψη μας τὸ ἄρθρο τοῦ συμφωνητικοῦ Μακρυγιάννη - Ἡσαΐα, ποὺ μνημονεύσαμε παραπάνω, θὰ μπορούσαμε νὰ διακινδυνεύσουμε τὴν ὑπόθεση ὅτι κάτω ἀπὸ τὸν τίτλο αὐτὸν κρύβεται ἡ ἀνακοίνωση μὲ τὰ ὀνόματα τῶν «ἐπιστατῶν», ποὺ εἶχαν ὀριστεῖ ὑπεύθυνοι γιὰ τὴν ἐγγραφή συνδρομητῶν στὶς εἰκονογραφίες. Ἕνα πρόβλημα ποὺ τίθεται ἐδῶ εἶναι ἡ χρονικὴ σύμπτωση τῆς υπογραφῆς τοῦ συμφωνητικοῦ καὶ τῆς ἐκδόσεως τοῦ περιοδικοῦ (14 καὶ 15 Μαρτ. 1839, ἀντίστοιχα): πῶς δηλ. πρόλαβε νὰ περάσει στὸν «Περιηγητῆ» — ποὺ στίς 15 Μαρτίου εἶχε ὁπωσδήποτε ἐκτυπωθεῖ καὶ κυκλοφορήσει (ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴ σχετικὴ ἀγγελία στὸ φύλλο τῆς 15.3.1839 τοῦ «Αἰῶνος») — μιὰ ἀνακοίνωση ποὺ

21. Σ. Ε. Σ τ ἄ η ς, Κατάλογος Βιβλιοθήκης Βουλῆς, Ἀθ. 1900, σ. 90. Ὁ τίτλος τοῦ περιοδικοῦ ὑπάρχει καὶ στοῦ Δ. Σ. Γ κ ἰ ν η, Κατάλογος ἑλληνικῶν ἐφημερίδων καὶ περιοδικῶν, Ἀθ. 1967, σ. 15· πηγὴ τοῦ πιθανῶς εἶναι ἡ Βιβλιοθήκη τῆς Βουλῆς.

22. Βλ. σημ. 2.

προϋπόθετε την ύπογραφη τοῦ συμφωνητικοῦ; Τὸ πράγμα ἐξηγεῖται ἂν θεωρήσουμε ὅτι τὸ περιεχόμενο τοῦ συμβολαίου εἶχε συμφωνηθεῖ προφορικὰ ἀνάμεσα στὸ Μακρυγιάννη καὶ τὸν Ἡσαΐα πρὶν ἀπὸ τὶς 14 Μαρτίου κι ὅτι τὸ συμβόλαιο ὑπογράφηκε αὐτὴ τῇ μέρᾳ γιὰ νὰ προλάβει ἀκριβῶς τὴν ἐκδοση τοῦ περιοδικοῦ.

Ἡ ἐκδοτικὴ δραστηριότητα τοῦ Ἡσαΐα εἶταν βραχύβια: λίγον καιρὸ μετὰ τὴ συμφωνία μὲ τὸ Μακρυγιάννη (ὄχι πρὶν τὶς 29 Ἀπριλίου — ἡμέρα ποὺ ἐπικυρώνεται τὸ συμφωνητικὸ) ²³ ἀναχωροῦσε μὲ τὶς εἰκόνες γιὰ τὴν Ἱταλία, μὲ προορισμὸ ὑποτίθεται τὸ Παρίσι. Πηγαίνει στὴ Βενετία καὶ τὴν Τεργέστη, ὅπου ξέρουμε ὅτι κατοικοῦσαν συγγενεῖς του, κι ἐκεῖ τὸν βρίσκει ὁ θάνατος στὰ 1840 (πρὶν τὶς 7 Ἀπριλίου) ²⁴. Στὸ μεταξὺ ἔχει τυπώσει, ἀθετώντας τὴ συμφωνία μὲ τὸ Μακρυγιάννη, μιὰ σειρὰ δικές του λιθογραφίες, ὅπου φαίνεται νὰ ἀντιγράφει εὐρωπαϊκὰ πρότυπα ²⁵.

4. Τελειώνοντας θὰ σταθοῦμε γιὰ λίγο στὰ χαρακτηριστικὰ τῆς τέχνης τοῦ Ἡσαΐα. Ἡ αἰσθητικὴ ἀνάλυση τῶν λιθογραφιῶν, ποὺ πρῶτος ἔκανε ὁ Γ. Πετρῆς, ἔδειξε ὅτι ἔχουμε νὰ κάνουμε μὲ εἰκόνες ποὺ «βρίσκονται ὁλότελα μέσα στὴν περιοχὴ τῆς δυτικῆς ἀκαδημαϊκῆς ζωγραφικῆς τῆς ἐποχῆς, μὲ μιὰ δόση ἀφέλειας, ποὺ τὶς τοποθετεῖ κάπως κοντὰ σὲ μιὰ λαϊκὴ ἀντίληψη, πάντα δυτικὴ» ²⁶.

Ἡ διαπίστωση αὐτὴ ἔκανε τὸ συγγρ. νὰ ὑποστηρίξει ὅτι ἀφοῦ δὲν ἔχουμε ἐνδείξεις ὅτι ὁ Ἡσαΐας, ἓνας ἀπλὸς ρωμιὸς δάσκαλος, εἶταν γνώστης τῆς εὐρωπαϊκῆς ζωγραφικῆς, πρέπει νὰ ἀποδώσουμε τὶς λιθογραφίες του σ' ἓναν ἄγνωστο ἱταλὸ ζωγράφο. Ἀλλὰ ἀπ' ὅσα εἶπαμε παραπάνω γιὰ τὶς σπουδὲς καὶ τὴ ζωὴ τοῦ Ἡσαΐα, δὲν νομίζω ὅτι δικαιολογεῖται μιὰ τέτοια ἄποψη. Ἡ ἀπόδοση τῶν λιθογραφιῶν στὸν ἴδιο τὸν Ἡσαΐα — ὁ ὁποῖος ἄλλωστε, ὅπως ξέρουμε, τὶς ὑπογράφει—ἐνισχύεται καὶ ἀπὸ τὴν παρατήρηση ὅτι ἐνῶ ἡ σύλληψη καὶ ἡ διάρθρωση τῶν θεμάτων τους ἀκολουθοῦν τὶς εὐρωπαϊκὲς ἀντιλήψεις, ἀντίθετα τὰ πρόσωπα παριστάνονται μ' ἓνα τρόπο σχηματικὸ καὶ ἀπλοϊκό, ποὺ νομίζω ὅτι παραπέμπει περισσότερο στὸ σχέδιο καὶ τὴν ἰχνογραφία, παρὰ στὴν καθαρὴ ζωγραφικὴ. Ὅσο γιὰ τὰ δυτικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς τέχνης τοῦ Ἡσαΐα, αὐτὰ ἐρμηνεύονται ἀπὸ τὴ γνώση καὶ τὴν ἐπαφή του μὲ τὴν εὐρωπαϊκὴ παιδεία, μέσα στὴν ὁποία θὰ εἶχε διαμορφώσει καὶ τὶς εἰκαστικές του ἀντιλήψεις. Ἐπομένως εἶταν φυσικὸ ὁ Ἡσαΐας νὰ ἐπιλέξει καὶ ὥς ἓνα σημεῖο νὰ ἀντιγράψει αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν «εὐρωπαϊζουσα» τέχνη — μιὰ τέχνη ποὺ, βέβαια, ἐρχόταν σὲ φανερὴ ἀντίθεση μ' ἐκείνη τῶν Ζωγράφων καὶ τοῦ Μακρυγιάννη.

23. Ἀρχεῖον τοῦ στρατηγοῦ Ἰωάννου Μακρυγιάννη, τόμ. Α', σ. 276.

24. Ὁπ. παρ., τόμ. Β', σ. 498.

25. Γ. Πετρῆς, Μακρυγιάννης καὶ Παν. Ζωγράφος, σ. 118 - 119.

26. Ὁπ. παρ., σ. 118.

Ἡ ἀντίθεση αὐτὴ πῆρε συγκεκριμένη μορφή ὅταν ἦρθε ἡ ὥρα τῆς συμφωνίας μετὰ τὸ Μακρυγιάννη γιὰ τὴν ἐκτύπωση τῶν εἰκόνων. Κάποιες ἐνδείξεις φανερώνουν ὅτι ὁ Μακρυγιάννης διατηροῦσε ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ἐπιφυλάξεις γιὰ τὸν τρόπο μετὰ τὸν ὁποῖο ὁ 'Ησαΐας θὰ μεταχειριζόταν τὶς εἰκόνες τοῦ 27. Τὸ γεγονὸς ὅμως ὅτι τοῦ ἀνέθεσε τὸ ἔργο αὐτὸ σημαίνει ὅτι, παρὰ τοὺς ἐνδεχόμενους ἐνδοιασμούς του, ἔβρισκε στὸ πρόσωπο τοῦ 'Ησαΐα — λόγιου δασκάλου, μετὰ σπουδὲς καὶ ἐξοικείωση μετὰ τὴ ζωγραφικὴ — τὸν κατάλληλο ἄνθρωπο ποὺ θὰ μπορούσε νὰ ἐπιβλέψει τὴν ἐκτύπωση τῶν εἰκόνων του καὶ νὰ κάνει, κατὰ τὸ συμφωνητικὸ, «τάς ἀναγκαίας ἐπιδορθώσεις». Ἀλλὰ τὰ πράγματα, ὅπως ξέρουμε, δὲν ἀκολούθησαν αὐτὸ τὸ δρόμο. Ὁ 'Ησαΐας φτάνοντας στὴν Ἰταλία ἀθέτησε, κάτω ἀπὸ ἄγνωστες συνθήκες, τὸ συμφωνητικὸ, γιὰ νὰ ἀπορρίψει τελικὰ τὴν τέχνη τοῦ Μακρυγιάννη — μιὰ πράξη συνειδητῇ καὶ σύμφωνη μετὰ τὶς δικές του αἰσθητικὲς καὶ ιδεολογικὲς, εὐρύτερα, ἐπιλογές 28.

27. Κάτι τέτοιο νομίζω ὅτι διαφαίνεται στὸ γ' ἄρθρο τοῦ συμφωνητικοῦ τῆς 14 Μαρτίου, ὅπου ὁ Μακρυγιάννης θέτει στὸν 'Ησαΐα τὸ ρητὸ ὅρο νὰ κάνει «τάς ἀναγκαίας ἐπιδορθώσεις τῶν θέσεων, προσώπων καὶ λοιπῶν, χωρὶς νὰ ἀπομακρυνθῇ διόλου ἀπὸ τὴν ἰδέαν τῶν πρωτοτύπων, καὶ χωρὶς νὰ παραλλάξῃ οὐδὲ ἰῶτα ἀπὸ τὰς γεγραμμένας ἐκθέσεις τῶν περιστατικῶν περιγραφῶν καὶ λοιπὰ». Ἀπὸ δὴ φαίνεται ὅτι ὁ Μακρυγιάννης φοβόταν μήπως οἱ ἐπεμβάσεις τοῦ 'Ησαΐα προχωρήσουν βαθύτερα καὶ θίξουν «τὴν ἰδέαν τῶν πρωτοτύπων» καὶ τὸν ἱστορικὸ ὑπομνηματισμὸ τους, χωρὶς τὸν ὁποῖο ἦταν ἀδύνατη, κατὰ τὴν ἀντίληψή του, ἡ «ἀνάγνωση» καὶ ἡ λειτουργία τῶν εἰκόνων. Πιθανῶς πᾶν στὸ δεῦτερο αὐτὸ θέμα νὰ εἶχαν προηγηθεῖ συζητήσεις ἀνάμεσά τους κι ὁ 'Ησαΐας νὰ εἶχε ἐκφράσει ἀμφιβολίες γιὰ τὴ σκοπιμότητα ἐνὸς τέτοιου μακροῦ σχολιασμοῦ, ἀκατανόητου γιὰ τὸν ἴδιο. Ἴσως ἔτσι ἐξηγεῖται καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι ἐνάμισι μῆνα ἀργότερα (29.4.1839) ὁ Μακρυγιάννης ἔβαλε τὸν 'Ησαΐα νὰ ἐπικυρώσει τὸ παραπάνω συμβόλαιο μετὰ ὑπεύθυνη δήλωσή του ὅτι «θέλει φυλάξῃ τὰς εἰρημένους συμφωνίας μετὰ ὅλην τὴν τιμότητα καὶ εἰλικρίνειαν». Βλ. Ἀρχεῖον τοῦ στρατηγοῦ Ἰωάννου Μακρυγιάννη, τόμ. Α', σ. 275 - 276.

28. Ἄν ἡ συμπεριφορὰ τοῦ 'Ησαΐα μπορεῖ νὰ ἐρμηνευθεῖ σὰν μιὰ διαφορετικὴ ἐπιλογὴ καὶ ἀντίληψη τῆς ζωγραφικῆς, παραμένει ὡστόσο ἀνοιχτὸ τὸ ἐρώτημα, τί σκόπευε νὰ κάνει μετὰ τὶς εἰκονογραφίες τοῦ Μακρυγιάννη. Μήπως ἄραγε εἶταν μέσα στὶς προθέσεις τοῦ 'Ησαΐα νὰ τὶς τυπώσει κι αὐτὲς — στὸ μέτρο ποὺ εἶταν βέβαια δυνατό, ἀπὸ τεχνικὴ ἀποψη — ἀφοῦ ὅμως προηγουμένως θὰ εἶχε τυπώσει τὶς δικές του λιθογραφίες, πράγμα ποὺ θὰ τοῦ ἐξασφάλιζε προτεραιότητα στὴν ἀγορά; Τὸ βέβαιο εἶναι ὅτι ὁ 'Ησαΐας δὲν θὰ μπορούσε γυρίζοντας στὴν Ἑλλάδα (ἂν σκόπευε νὰ γυρίσει) νὰ παρουσιάσει στὸ Μακρυγιάννη, ἀντὶ γιὰ τὶς εἰκονογραφίες, τὶς λιθογραφίες ποὺ ἔφεραν ἄλλωστε μόνο τ' ὄνομά του.

ΚΩΣΤΑΣ ΛΑΠΠΑΣ